

Kaposi Zoltán

A tradicionalizmustól a modern gazdaságig

*Kanizsai kereskedők és vállalkozásaik a feudalizmus utolsó korszakában
1690–1848*

KANIZSA MINT PIACKÖZPONT

„Az az ország [...] mely az újkori Európában fekszik s ipar és kereskedelem híjával van, szegény és gyenge; ellenben hacsak némileg is virágzik az ipar és kereskedelem hatása folytán, sokat nyom Európa politikai rendszerében.” Berzeviczy Gergelynek, az első magyar közgazdasági gondolkodónak 1798-ban írt sorai is felhívták a figyelmet arra, hogy a kül- és a belkerkedelem olyan gazdasági tényező, amely Magyarország szempontjából a fejlődés egy lehetséges elemévé válhat. A külkereskedelmi forgalom erősítése nemcsak birodalmi, hanem magyar érdek is volt, s erre a lassan meginduló osztrák urbanizáció, illetve a szinte állandó állami hadikereslet biztosította is a lehetőséget. Ám a külkerkedelem csak a jéghegy csúcsa volt: a magyarországi gazdaság és társadalom modernizációja elsődlegesen a belső kereslet növekedésétől, a jövedelmek és az életszínvonal emelkedésétől, s nem utolsósorban a társadalmi közgondolkodás átalakulásától függött. A vizsgálandó 160 év alatt Magyarország olyan tradicionális agrárország volt, ahol a népesség 85–90%-a még mindig a mezőgazdaságból élt, alapvetően falusi lakos volt. Az urbanizációs fejlődés nagyon lassan haladt előre, városaink nagy része inkább falusias jellegű település, semmint a nyugat-európai városokra jellemző ipari vagy kereskedelmi központ volt. Berzeviczy gondolatainál maradván igazat kell adni neki abban is, hogy „Amennyire gazdagítja a nemzetet az ipar és kereskedelem, úgy viszont az ipar és kereskedelem sem virágozhat ott, ahol a nép legalsóbb és legnagyobb részét, a nemzet alapját a nyomor sanyargatja. Ennek a legnépesebb osztálynak fogyasztása által ingereltetik a belföldi termékek előállítását.”¹

Tanulmányomban egy Batthyány-mezőváros, Kanizsa (Nagy- és Kiskanizsa) kereskedő-vállalkozásait vizsgálom meg. Kanizsa városa szerencsés gazdaságföldrajzi elhelyezkedése – öt országos út találkozási pontjában feküdt – lehetővé tette a város számára, hogy a megszokott magyarországi modellel szemben fejlődését alapvetően az áruforgalmazásra építse. A város népessége és gazdasági kapacitása folyamatosan növekedett, aminek eredményeképpen 1828-ban már az ország

1 Az idézetek sorrendjében: Berzeviczy 1979: 343, 346.

hetedik legnagyobb piacközpontja volt, amit az is bizonyít, hogy az országból kivitt gabona 20%-át a város piacán adták el. Kanizsa város európai mércével alapvetően kisváros volt, funkcionális működésével szervesen illeszkedett Nyugat-Magyarország és Kelet-Ausztria kisvárosi rendszerébe.²

Az alacsony termelékenységgel rendelkező hagyományos agrárgazdaságoknak alapvető jellemzője, hogy a különböző foglalkozások még nem különülnek el egymástól, így kereskedelemmel igen sokféle mesterséget űző ember is foglalkozhatott. Ennek a kornak tipikus jelensége a szekerekkel házaló iparos, amit sajnos forrászserűen nehéz megragadni, ám tudjuk, hogy a háztartásokban élő házatlan zsellér jogi kategóriába tartozó egyének gyakran fuvarosként, eladóként, szállítóként működtek közre a forgalmazás terén. Ennél már egy kategóriával gyengébb anyagi helyzetre utal az olyan házaló léte, aki egy batyuval a hátán járta a vidéket, s úgy próbált túladni termékén. S végül ott voltak a kereskedelemmel hivatásosan foglalkozó emberek, akiknek létszáma folyamatosan növekedett, ugyanakkor jelentős ingadozást is mutatott. Magyarországon s így Kanizsán is a kereskedők származásukat tekintve igen heterogének voltak. Előfordultak köztük helybéli avagy idegenből jött keresztények, görög-keleti vallásúak, s egyre nagyobb számban zsidók is. A kor törvényi rendszere, a mezőváros belső jogi szabályai, valamint a szokásjog igen jelentősen különböző feltételeket teremtett az egyes társadalmi csoportok számára, ami a forrásokat is elválasztja egymástól, ezért amikor együttesen beszélünk a kereskedők társadalmáról, akkor valójában eltérő jogi körülmények között élő és működő kereskedőkről van szó. Nézzük meg a kereskedők jelentősebb csoportjait az 1690–1848 közti időben!

A KANIZSAI GÖRÖG KERESKEDŐK

A 16–17. századi Török Birodalom területén főleg a görög kereskedők voltak azok, akik mind a távolsági, mind a lokális kereskedelemben egyre nagyobb szerepet játszottak, számuk a hódoltság idején folyamatosan emelkedett Magyarországon is. A hódoltsági időszak vége felé az is egyértelműnek látszik, hogy Kanizsán és környékén meglehetősen sokszínű társadalom alakult ki, voltak itt többek között németek és magyarok, görögök és mohamedánok, szlávok különböző csoportjai (gondoljunk csak a „Ráczváros” elnevezésre), cigányok stb. Az 1690-es visszafoglalás után megváltozott a lakosság összetétele, a mohamedánok kiszorultak, s a görögök száma is megcsappant. Ugyanakkor Magyarországon a görögök kereskedelme védettséget élvezett, hiszen óriási szükség volt tevékenységükre, nem véletlen, hogy Zala megyében is egyre nagyobb számban bukkantak fel a 18. század során. Elsődlegesen a mezővárosokban telepedtek le, előfordultak Csáktornyán, Légrádon, Zalaegerszegen, Sümegen, Keszthe-

2 Cerman–Knittler 2001: 178; Bácskai 1995: 77–89. és Bácskai 1993: 213–251; Belitzky 1932: 150. Táblázatok.

lyen, Szentgróton, s nem utolsósorban Kanizsán is. Származási helyük döntő részben a makedón terület volt.³

A görög kereskedők beáramlása és aktivitása az 1718-as pozsareváci béke után fokozódott, s bár tevékenységükkel kapcsolatosan számos kifogás merült fel, az uralkodói rendeletek végül is megfelelő mederbe terelték kereskedelmi tevékenységüket. Alapvetően török területekről származó termékekkel foglalkozhattak, ám sokan közülük ezt a szabályt áthágták, s mindenfajta árucikket árultak, ami után persze vámot nem fizettek. A görög kereskedőkre szükség volt, hiszen tevékenységükkel megkímélték a lakosságot távoli piacok felkeresésétől, viszonylag olcsón árultak, fuvarlehetőséget nyújtottak, pénzt kölcsönöztek, s az uradalmak is hasznosítani tudták tevékenységüket.⁴ Az 1771-es görög és latin kereskedőket rögzítő adatok alapján Nagykanizsán két görög kereskedő családját találunk: Georgius Jankovicsét, aki két segéddel és egy szolgálóval árult bécsi árukat boltjában, ugyanakkor 4 lóval rendelkezett, ami nyilvánvalóan a szállításhoz kellett. A másik család a Popovics volt, amit ekkor négy testvér, név szerint Georgius, Demetrius, Michael és Koszta képviselt. A négy testvér vállalkozása szintén bécsi termékekre épült, és szintén négy lóval rendelkeztek ekkor.⁵ Fluktuáció azért itt is volt, a kereskedők meglehetősen mobil népességcsoportot alkottak a korabeli Magyarországon, amit Kanizsa esetében az is mutat, hogy egy 1774-es összeírás szerint a Jankovics-cég eltűnt a városból, ám 1779-ben újra felbukkant. Ugyanakkor a Popovicsokból kettő maradt, de már külön kereskedőként működött Demetrius és Georgius. Valószínűleg önálló háztartást hoztak létre, hisz tudjuk, hogy mindegyiknek volt már felesége, illetve egy-két gyereke. A Popovics-bolt a Piactér keleti részén volt, ők különben 1761-ben költöztek be Szípiszchából, négy évvel később feleségeiket is magukkal hozták, s magukat a Habsburg császár alattvalójának tekintették. Az 1761-es év volt a döntő a Jankovicsoknál is, egy későbbi görög összeírás megjegyzéseiből derül ki, hogy Ladislaus és Johannus Jankovics is ekkor költözött be a városba, feleségeiket is elhozták, majd esküt tettek. Ugyanakkor a görögök száma növekedett is a városban, hiszen felbukkan az 1779-es conscriptioban a 43 éves Sissi Axenti, aki 1776-ban Péterváradon át jött Kozaniból, felesége egyelőre még ott maradt, ami miatt nem tudott esküt tenni. Jelenléte törvényes volt, hiszen rendelkezett útlevéllel, tevékenysége pedig alapvetően török árukkal való nagybani kereskedés volt.⁶

Az a tény, hogy letelepült lakosként görög kereskedőkkel csak a 18. század második felében találkozunk, minden bizonnyal összefüggésben van azzal, hogy a város 1690-es határozata szerint igen sokáig Kanizsán csak katolikusok telepedhettek le.⁷ Ám a Szapáry- és a Batthyány-tulajdonlás egészen biztosan jelentős átöröklést hozott ebben, hiszen ha a város telkeire nem is, de a földesúri fundusokra

3 Füves 1972: 292.

4 Ember 1989: 647.

5 Füves 1972: 293.

6 Füves 1972: 295.

7 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL.) P 1313. 36. csomó. Lad. 13. No. 25/3.

a földesúr azt telepített le, akit akart, így nem véletlen, hogy az urasági alkalmazottak mellett egyre nagyobb számban jelentek meg árendások, köztük zsidók, szerbek, illetve görögök. Az 1733-ban kelt birtokleírás szerint „Kanizsán vagy két görög [...] bolt...”, vagyis már ekkor jelen voltak a mezővárosban.⁸ Számuk folyamatosan növekedett Kanizsán, a 18. század végén már iskolájuk és imádkozó helyük is volt, ugyanakkor a források nem támasztják alá tömegesedésüket, néhány familiánál több Kanizsa városában a vizsgált korszakban nem lakhatott. Jelentőségük azonban jóval nagyobb volt számarányuknál, hiszen a kereskedelmi kultúra meghonosítása, az állandó bolt létrehozása, a Piac téren való jelenlét sokat adhatott a városnak. Nem véletlen, hogy a kápolnájuk is közvetlenül a Piac téren épült a 18. század vége felé. 1801-ből van tudomásunk egy Affrati nevű görög boltosról, a 18. század vége felé pedig megjelent a nagy befolyással bíró Dobrovics-família is, ahol Mihály felesége, Elena a görög Maurici családból származott, s későbbi forrásokból tudjuk, hogy a család görög eredetűnek vallotta magát. A görög családok társadalmi integrálódását mutatja az is, hogy az 1811-es úrbéri szerződés szerint a görögök az úriszék intézménye alá tartoztak. A beilleszkedést jelzi továbbá, hogy 1810-ben Dobrovics Ignázt kereskedőt és kalmárt, valamint Axenti János kalmárt felvették a purgerek közé, vagyis a város kiváltságos kisebbségébe emelkedtek e familiák.⁹ Egy 1811-es feljegyzésből tudjuk, hogy a Dobrovics Ignázt kalmár többek között különféle színű posztóterméket, atlaszselymet, patyolatot, gyolcsot, conofart és drága fátylakat is árult, vagyis minden bizonnyal textilkereskedő volt, aki keleti termékeket árult.¹⁰ A bőrkereskedelemmel foglalkozó Axenti-család tagjai a reformkorban is fontos szerepet játszottak Kanizsa gazdasági életében, 1845-ben pl. az Axenti-házban alakult meg a Nagykanizsai Takarékpénztár, ami egészen az 1870-es évekig a ház felső szintjén működött.¹¹ Az említett épületet 1817-ben emeltette Axenti bőrkereskedő, hét évvel azután, hogy felvették a polgárok közé.¹²

Bár kevesen voltak, de a görögkeleti egyházközség folyamatosan működött, nemcsak kápolnájuk, hanem külön temetkezési helyük is volt a katolikus temető mellett.¹³ 1852-ben a Piac téren mellett bérházat építettek azért, hogy annak jövedelméből eltartsák az egyházközséget. 1838-ban Dobrovics Mihály kereskedő fia, Dömötör volt az egyházközség gondnoka.¹⁴ A 19. század első felére vonatkozó forrásainkban a Dobrovicsok folyamatosan jelen vannak. Az 1828-as Ludovicus Nagy-féle népességstatisztika szerint 30 óhitű található Kanizsán, Fényes Elek 1843-as statisztikája szerint pedig az 1840-es évek elején már 68 görögkeleti vallású

8 Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban: ZML). IV. 14/e. Causarum sedialiter revisarum, Fasc. 1. 1733-as összeírás

9 Kerecsényi 1978: 115–135, illetve a Thury György Múzeum, Nagykanizsa, (a továbbiakban: TGyM) által őrzött kéziratos táblázatos kimutatók.

10 TGyM Okmánytár, 72.66

11 Molnár 1990: 54.

12 Kunics 1992: 206.

13 Barbarits 1928: 241.

14 Dénes 1978: 3.

élt a városban.¹⁵ A lányoknak általában máshol találtak hasonló vallású férjet, néha azonban városon belül is sikerült mindezt megoldani, így például a Vaics-család és a Theodorovics-család néhány tagja között sor került házasságra. Érdekes jelenség – s a kanizsai zsidóságnál is majd előfordul –, hogy az ilyen házasságok előtt a fundustulajdonos házában megjelenik egy bérlő, majd pedig néhány év letele után azt látjuk, hogy a volt bérlő előrébb lépett, s házassága révén átvette az üzletet, utódai pedig már tulajdonossá válhattak.

A POLGÁRI (KERESZTÉNY) KERESKEDŐK KANIZSA VÁROSÁBAN

A polgári (keresztény) kereskedők egészen a reformkorig meghatározó csoportját alkották a város forgalmazási rendszerének. Sajnos a korabeli, döntően adókivételre létrehozott összeírások esetében meglehetősen nehéz megkülönböztetni a kereskedőt az iparostól avagy a „gazdától”, így számuk pontos megítélésére a 18. század első felére vonatkozóan kevés konkrét ismeretünk van. 1750 után viszont szaporodnak azon kútfők, amelyekből nyomon követhető a kereskedők ezen csoportja is. 1750-ben iparosnak és kereskedőnek minősült a városban 108 ember, ebből 4–5 lehetett olyan, aki főfoglalkozásban csak kereskedelemmel foglalkozott. 1773-ban az összeírt 38 kereskedőből 23 izraelita volt, 2 görög, vagyis a polgári kereskedők csoportjába 13 fő tartozhatott. 1750–73 között 8 olyan kereskedő volt Kanizsán, akit felvettek a purgerek közé.¹⁶ Közülük ketten külföldről (osztrák és német), egy fő pedig horvát területéről költözött a városba, másik három kereskedő kanizsai származású volt, míg egy fő Vas megyéből jött, egynek pedig nem ismerjük a származási helyét. Ha az 1770-es évek első felében készített különböző névsorainkat forgatjuk, feltétlenül ki kell emelnünk a listából azt a Pichler-családot, akinek kanizsai léte már régi tény. A Pichlerék a városközpontban éltek, lakásuk és boltjuk a városháza épületegyüttesének része volt. De itt volt már az 1770-es években a Davidovits család, akik közül Józsefet 1772-ben vették fel a purgerek közé.¹⁷

A 18. század utolsó harmadában meginduló gazdasági fejlődés, valamint a növekedő jövedelem elérésének reménye a kanizsai keresztény kereskedők számát is folyamatosan szaporította, ennek eredményeképpen 1803-ra a görögökkel együtt már 25 keresztény kereskedő élt a városban.¹⁸ 1773–1815 között a kereskedők közül igen sokan váltak teljes jogú polgárrá, 17-en érték el ezt a megtisztelő címet.¹⁹ Voltak köztük kanizsai születésű emberek, így pl. Pichler Aloysius, illetve Poszavetz József. De jöttek hárman Somogyból, pl. nemes Somogyi János, aki a későbbiekben a Batthyány-uradalom igazgatója lett. A kereskedők között találunk

15 Fényes 1841: 1/475–476.

16 Kerecsényi 1978. Táblázatok

17 Kerecsényi 1978. Táblázatok

18 Degré 1972: 103.

19 Kerecsényi 1978: Táblázatok.

Győr és Vas megyéből jöttetek is, míg külföldről három olyan ember érkezett, aki kereskedőként purgerré vált. Köztük volt például Lováck Ferdinánd patikus, ki nek háza a Fő utca keleti végében állt. A felemelkedési lehetőségeket mutatja a Hauser család szerepének növekedése. 1794-ben halt meg Josef Anton Hauser, a későbbi Hauser vaskereskedő-dinasztia alapítója, akinek üzleti főkönyve szerint 1792 során 10.000 forint üzleti tőke mellett 1313 forint nyereséget ért el, ami abban az időben ezüstpénzben értelmezve tekintélyes summát tett ki. Okát nem tudjuk, de a következő évben már csak 543 forint nyereséget mutatott a vállalkozás eredménye.²⁰ A vaskereskedések szaporodása tipikus jellemzője a kornak, más magyarországi városban (így pl. Esztergomban) is találoztunk hasonló tendenciával.²¹

A zsidó kereskedők versenyé óriási kihívás lehetett ebben a korban a keresztény kereskedők számára Kanizsán, nem véletlen, hogy purgerek közé került kereskedők s maga a város is megpróbálta adminisztratív eszközökkel a piacon való megmaradást biztosítani. Szinte folyamatosak voltak a város panaszai a zsidók ellen a vármegyénél. Sújtotta a városiakat, hogy mezővárosról lévén szó, őket minden olyan adózási forma terhelte, amit az izraelitáknak nem kellett teljesíteni. Az 1810-es beadványukban felemlégetik, hogy egy 48 fős strázsa a negyed várost elfoglalja, „...és a mindennapi sok Forspont több ízben meg kívánható vízfordás, kézi munkások s más effélék nem kevésbé terhelik a Városiakat”.²² A beadvány a városra hirtelen rászakadt teher hatására született, ám egyben feszegette a korábban, 1804-ben kötött szerződést, amelyben a zsidóság megegyezett a várossal, miszerint a kézi közmunkát és forspontot az izraelitáknak nem kell végezniük, akik mentességükért 50 forintot fizettek a város kasszájába.

A napóleoni konjunktúra vége után a folyamatos áresés nagy csapást jelentett a kanizsai keresztény kereskedőkre is. Nem véletlen, hogy míg 1813-ban a keresztény kereskedők száma meghaladta a zsidó kereskedőké, addig 1828-ra megfordult a helyzet: a kereskedők több mint kétharmada már izraelita volt. A megmaradtak közül 1815–26 között több kereskedőt is felvettek a purgerek közé, így például a Sávolyról betelepült Csacsinovits Györgyöt, a kanizsai Pichler-családból származó Pichlert Henriket, avagy a szintén helybéli származású Trebitscher Keresztélyt.²³ Az 1830-as évektől meginduló gazdasági fejlődés viszont nemcsak a zsidó kereskedők, hanem a keresztény kereskedők számát is gyorsan növelte. 1840-ben Kanizsán 26 keresztény kereskedőt írtak össze, tehát abszolút méretekben is növekedett a számuk.²⁴ Az összeírás szerint a 26 főből 18-an voltak „kereskedők”, míg 12-en „boltosok”. Nézzünk néhány jellegzetes vállalkozót a reformkorból!

Wajdits Józsefnek 1832-től könyvkereskedése, könyvkötészete és kölcsönkönyvtára volt Kanizsán. (Megjegyezzük, hogy egy 1824-es térkép szerint Kanizsán már volt bizományos könyvkereskedés.²⁵) 1836-ban a nagykanizsai könyv-

20 Blankenberg 1929: 290.

21 Kövecses-Varga 1993: 69.

22 TGyM. Okmánytár. 432/1810. Leltári szám: 100/191.

23 Kerecsényi 1978: Táblázatok

24 ZML. IV. 9/b. Nagykanizsa Mező Város Rovatos Könyve pro 1840.

25 Sz. Cenki-J. Halász 1995: 150–151.

kötő nyomdaalapítási engedélyt kért a vármegyétől. Kanizsa városa támogatta a kérést, többek között azt írják, hogy „...Városunk, mint Magyar Országgi kereskedésnek a nevezetesebb Kereskedői helyeknek egyike [...] Könyv sajtóval szűkölködik, és így Kanizsán leendő felállíthatása annyival inkább hasznos, amennyivel annak létele nem csak iskolai könyveknek a nagykanizsai nevezetes kereskedéshez megkívántató nyomtatékoknak megszerezhetését könnyebbítené...”. Wajdits olyan nyomdát akart felállítani, amely könyveket is elő tudna állítani – írja Gyimesi Endre.²⁶ A Helytartótanács válasza még meg sem érkezett, máris újabb nyomdaalapítási igény érkezett Nagykanizsáról, mégpedig Vusztl Alajosé, aki szintén könyvkötő és könyvkereskedő volt Nagykanizsán, s a vármegye ezt a kérést is támogatta. A Helytartótanács azonban szűk látókörű politikai nézetei miatt elutasította a kérelmezőket. Wajditsot azonban nem lehetett eltántorítani akarától, könyvkereskedése mellett titokban mégis elindította nyomdáját, azonban egy tiltott dráma kiadása kapcsán lelepleződött, s alig tudta elkerülni a szigorú büntetést, könyvkiadási tevékenységét fel kellett függeszteni. Viszont fiát, ifjabb Józsefet is a könyvnyomtatásra taníttatta, akiből aztán a 19. század második felében híres nyomdász vált. Végül is csak 1850-ben jöhetett létre az első engedélyezett könyvnyomda Nagykanizsán.²⁷ Rosszul nem mehetett Wajdits könyvkereskedése, mert 1842. december 1-én a zsidó templom mögötti területen újonnan kimért telkek közül vásárolt egyet, amelynek értéke tekintélyes summa, 539 Ft volt.²⁸

Spánier Ferdinánd fűszerkereskedő és szivargyáros volt, egyben elnöke az 1851-ben megalakult Kereskedelmi Társulatnak. Tudjuk róla, hogy Hollandiában tanulta ki a szivargyártó mesterséget, s az 1840-es években e téren már minőségi különlegességekkel tudta meglepni a vásárló közönséget.²⁹ Régóta kanizsai lakos volt, hiszen már 1830-as évek dikális összeírásaiban „boltos” megjelöléssel ott szerepel a neve.³⁰ Az 1841/42-es adóévben a neve alatt 1 első osztályú kereskedést, 1 lakót, 2 szolgát és 1 szolgálót írtak össze, 200 forintnyi jövedelme volt csak az ingatlanbérleteiből, s ugyanakkor több mint 30 forint adót fizetett.³¹ Érdekesség, hogy Spánier Ferdinánd evangélikus vallású kereskedő volt, márpedig lutheránusok alig éltek néhányan Kanizsán, 1846-ban mindössze 60-an voltak.³² Az identitástudat azonban erős volt: 1845. július 19-én megalakult az evangélikus gyülekezet, s ezen két evangélikus kereskedő is ott volt: Spánier Ferdinánd és Molenda Eduard. Mindjárt összeadtak az ott lévők 437 forintot iskola és templom építésére, s egy évvel később 378 forintért vettek egy telket a Gábor utcában, ám a tervek nem válhattak valóra.³³

26 Gyimesi 1990: 246.

27 Gyimesi 1990: 246–247. illetve: <http://www.dfmk.hu/zalaiak/wajdits.htm>

28 ZML. Kanizsai ingatlanforgalmi könyv, 1842. december 1.

29 Futó 1944: 237.

30 ZML. IV. 9/b. Nagykanizsa, 1830/31.

31 ZML. IV. 9/b. Nagykanizsa, 1841/42.

32 Barbarits 1929: 249.

33 Barbarits 1929: 249.

1846. február 26-án kelt az a szerződés, amelyben Spánier Ferdinánd nagykanizsai kereskedő és herceg Batthyány Fülöp elcserélte azt az ingatlant, amelynek két oldala is a Főpiacon volt, s a szövegben külön kiemelték azt is, hogy „jó karban vagon”, illetve az elhelyezkedése miatt „nagy jövedelem várható” tőle. Ugyanakkor a hercegnek a Fülöp utca és az Ignácz utca találkozásánál volt egy kevésbé frekventált ingatlanja, amely korábban uradalmi mézszárszékként, később pedig a Bárány vendéglőként funkcionált, de ez az ingatlan távol esett a piactól, az épület eléggé elhagyatott volt már, kevesebbet ért. A contractusban a herceg arra kötelezte magát, hogy 14.000 pengő forint fizetése mellett elcseréli ezt a gyengébb forgalmi értékű ingatlant a kereskedővel. Az ügylet kezdeményezője Spánier kereskedő volt, akinek az volt a terve, hogy a szerzett telken szivargyárat és dohányraktárt fog létesíteni. A szerződésben az is szerepel, hogy Spánier kereskedő egyből bérbe is vette a Piac téren lévő volt házát, és évi 800 forintot fizetett annak használatáért.³⁴ Minden bizonnyal elképzelhető, hogy ki sem költözött az épületből, az továbbra is használatában maradt, sőt annak egy részét még tovább is adta bérbe, ott működött a későbbiekben Fesselhoffer József fűszer-és kelme boltja.³⁵

Már többször emlegettük a Pichler családot, amely a 18. század közepe óta meghatározó szerepet játszott Kanizsa kereskedelmének életében. A családból többen is bekerültek a purgerek közé, s közülük Pichler Aloysiust 1822-ben megválasztották kvártélymesternek, míg Pichler Henrik 1841-ben kanizsai városbíró lett. Pichler Henrik vasáros volt, aki igen nagy vagyonnal rendelkezett, ám 1843-ban csődbe ment azért, mert magánvagyonából jelentős kölcsönöket adott veszélyes helyzetbe jutott embereknek. Teljes vagyonbukás érte, házát, üzletét, földjeit és még a bútorait is elárverezték, természetesen bírói tisztségéről is kénytelen volt lemondani.³⁶

A polgáriasult környezet racionális életfelfogásának terjedése új szakmák és foglalkozások, valamint új értékrend kialakulását is magával hozta. Ennek egyik elemét érhetjük tetten a városi patikák vállalkozási alapon való működtetésében. A város első patikája kezdetben a ferencrendiek tulajdonában volt, ezt 1730-ban adták el egy polgári személynek.³⁷ Ez a gyógyszertár egyike volt Magyarországon első patikáinak. A város első ismert polgári gyógyszerésze Reiner Antal volt, aki az 1780-as években eladta gyógyszertárát Thein Jakabnak, akitől 1792-ben pedig Francz Antal vásárolta azt meg. Ezt a patikát bérelte ki a csehországi Znaimból származó Lováck Ferdinánd, aki 1806-ban meg is vette és egészen 1837-ig működtette, majd pedig fia, Lováck Károly vette át a boltot, amely a Fő úton az Eötvös tér és a Piac tér között feküdt félúton. A patika az 1840-es években a Fekete Sas nevet vette fel.³⁸ Volt a városban egy másik patika is, mégpedig a Haller Antal

34 MOL. P 1313. Fasc. 39. 1846. február 26.

35 Horváth 1861: 63.

36 Barbarits 1929: 78.

37 Szabó 1929: 317.

38 *Kanizsai Enciklopédia* 1999: 109.

által alapított, 1805-ben megnyílt gyógyszerár, amit azonban a gyakran italozó tulajdonostól hamarosan Lováck Ferdinánd szerzett meg. Lováck személye az egyház részéről is nagy megbecsülésnek örvendhetett, mert halála után a ferencesek zárdájának kriptájában temették el.³⁹ A növekedő népesség s a nagy átmenő forgalom, valamint a jelen lévő kórház miatt vélhetően jól ment a patikusoknak, így 1835-ben négyen is folyamodtak gyógyszerárnyitási engedélyért, mégpedig Szép Károly, Schwarz Ferenc, Czellinger Ferenc és Lováck Ferdinánd. Közülük végül Szép Károly kapta azt meg. Az új gyógyszerár 1836-ban nyílt meg, s az Igazság nevet kapta.⁴⁰ Részben kapcsolódik a patikákhoz, hogy Kanizsának már az 1770-es években volt két orvosa is.⁴¹

A 18. század utolsó harmadától fellendülő kereskedelmi forgalom új lehetőségeket teremtett a városi kiskereskedők számára is. Többnyire a szegényebb gazda vagy iparos családok közül kerülhettek ki azok a fuvarozók, akiket népiesen „Krobotenfahrernek” neveztek.⁴² Tevékenységük általában valamely nagykereskedő megbízásából folyt: a környező vidékeket járták és felvásárolták, majd befuvarozták Kanizsára a kereskedők csarnokaiba azokat a termékeket, amiket aztán tovább lehetett szállítani és értékesíteni. „A terményeket exportáló kanizsai szekeresek kézmű- és vasárukkal, teával, fűszerekkel megrakodva térnek vissza Bécsből, Grazból és Triesztből”.⁴³ Ezek a beszerző fuvarosok eljutottak Szlavónia területeire, lefelé délre a Száva menti vidékekre, a Karszt-hegységig, azonkívül Somogyba, Baranyába. A reformkor nagy újdonsága a szilvórium felvásárlása, összeszedése volt. Egy 1839-es alispáni beadvány szerint „[A] kanizsaiak már a külfölddel élénk kereskedést folytattak és már egészen új cikket honosítottak meg. A pór nép majdnem kizárólag kereskedelmi fuvarozásból élt. Szlavóniából 2000 akó szilvóriumot szállítottak évenként Nagykanizsára és innét a legnagyobb kereskedelmi piacokra”.⁴⁴ Világosan jelzi a kanizsai társadalom kereskedelem-orientáltságát, hogy az adóösszeírások még az 1830–40-es években is igen magas egy gazdára jutó lószámot mutatnak, bizonyítva a fuvarozás jelentőségét.⁴⁵

A ZSIDÓ KERESKEDŐK JELENTŐSÉGE KANIZSÁN

Mivel a zsidóság a keresztény Európában földet tulajdonban nem bírhatott, szabad királyi városba nem költözhetett, ingatlant ott nem vásárolhatott, klasszikus mezőgazdasági tevékenységet sem folytathatott, így a korabeli zsidóság elsődlegesen ott számíthatott jelentősebb toleranciára, ahol a földesúrnak szüksége volt a népcsoport tevékenységére. Nem véletlen, hogy Magyarországon elsődlegesen a mező-

41 Halis 1899: 43.

40 *Kanizsai Enciklopédia* 1999: 109.

41 Szabó 1929: 317.

42 Blankenberg 1929: 291.

43 Antalffy 1982: 61.

44 Antalffy 1982: 61.

45 A paraszti fuvarozás jelentőségére lásd Bácskai 1988: 126.

városokban illetve a nagyobb uradalmakban telepedhettek le és folytathattak gazdasági tevékenységet. A Batthyányaknak igen sok olyan uradalmi központja volt a nyugati országrészben (Körmend, Pinkafő, Rohonc, Szentgrót stb.), ahol szükség volt a jelentős mezőgazdasági produktumot mozgatni, szállítani, s a földesurak felismerték a zsidóság létéből fakadó előnyöket. Nem véletlen, hogy a 18. század első felében a Zalában lévő zsidóság jelentős része Rohoncra⁴⁶ érkezett, aminek nagyobb nyomtatékot ad az az adat, miszerint 1848-ban ott 209 zsidó familia élt.⁴⁷

Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy vármegyei és uradalmi kutatási tapasztalataink szerint az ezen a területen megjelenő és növekvő számú zsidóság nagy része nem volt kereskedő népeség. A magyarországi zsidóság a 18–19. században egy végtelenül tagolt, szegmentált, életkörülményeiben, gazdasági működésében, vallásában, szociális kapcsolataiban stb. eltérő jellegű társadalmi csoport. Létszáma mértékadó becslések szerint az 1720-as években mintegy 13–14.000 fő, ezzel szemben az 1780-as évek közepére már 75–80.000 izraelita élhetett Magyarországon. Vizsgáljuk meg a kanizsai izraelita népeség számának változásait! (1. ábra)

Látható az ábrából, 1744 előtt igen kis számban fordultak elő izraeliták Kanizsán. Az 1725–28 között végrehajtott országos zsidóösszeírás vármegyei adatai szerint Kanizsán élt már „Simon Ádám, kinek feleségét Mózes Katának hívják. Rohoncon él a család. Tart még egy keresztény szolgát is. A városnak 25 forint árendát fizet, boltbéli portékákkal kereskedik.”⁴⁸ Lehetséges, hogy az 1720-as évek közepe felé még csak ez az egy zsidó család élt a városban, ám azt is tudjuk, hogy az ekkor Szapáry-kézen lévő uradalomban több zsidó bérlő is működött. Egy 1733-as iratból ismerjük, hogy Kanizsán a már említett két görög bolt mellett volt „Sidó bolt” is, amely után azonban nem kellett árendát fizetni.⁴⁹ Az összeírások szerint 1735-ben már három, míg 1746-ban már 7 izraelita család élt a városban, akiknek száma 1754-re megduplázódott. Az ekkoriban a városban megjelenő izraeliták foglalkozását nehéz a mai fogalmainknak megfelelően pontosan megmondani, hiszen az árendás tevékenység mellett nyilvánvalóan kereskedtek is, adott esetben az ipari termék-előállítás mellett forgalmaztak is. Így például egy uradalmi irat 1751-ből Áron Jakab tevékenységét „serfőző”-ként állapítja meg, aki nyilván az 1730-as években felépített uradalmi serfőző ház bérlője lehetett.⁵⁰ Májer Marx és a Jónás nevű mészárosnál nyilván összeolvad a két alapfoglalkozás (a kereskedelem és az ipar), akárcsak az „öveges sidó” esetében.⁵¹ A helyben élő zsidóságnál azonban lényegesen fontosabb lehetett a vásárokon megjelenő kereskedő zsidóság, amely vélhetően a vármegyei összeírásban feltüntetett városokból is származhatott (Sümege, Keszthely stb.).

46 Németh 1994: 19.

47 *Magyar Zsidó Lexikon* 1929: „Rohonc”.

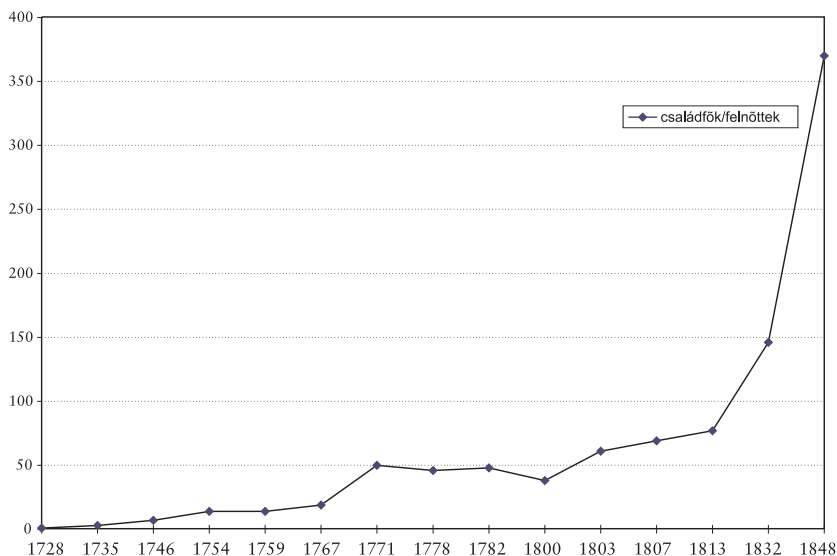
48 Idézi Németh 1994: 21.

49 ZML. IV. 14/e. Causarum sedialiter revisarum. 1. cs. 1733-as összeírás.

50 MOL. P 1313. Fasc. 37. No. 70/19.

51 MOL. P 1313. Fasc. 37. No. 70/19.

1. ábra. A zsidó családfők (felnőttek) létszáma Kanizsán 1728–1848 között*

* Az ábra adatai a következő forrásokból valók: Az 1728-as, 1735-ös és az 1746-os adatokra: Németh 1994. alapján táblázatba rendezve. 1754-re: ZML. IV. 1/cs. 1754. december 13. N 1226; 1759-re: ZML. IV. 9. a. 1758; 1767-re: ZML. IV. 1/b. 1767. november 9.; 1778-ra: ZML. IV. 1/cs. 1778. N 23/47; 1782-re: ML. IV. 1/b. 1782. február 25. N 46/98; 1800-ra, 1803-ra, 1807-re: ZML Cons. Dicales Nagykanizsa, Kiskanizsa; 1832-re: ZML. IV. 1/b. 1832. január 9. N 29; 1848-ra: ZML. IV. 18. Zsidóösszeírások (Kanisa és Kiskanisa).

1767–1771 között rövid néhány év alatt csaknem megháromszorozódott, ezzel szemben 1782 után némileg csökkent a városban élő izraeliták száma. Az egyik szembetűnő elem egyértelműen a nagy mobilitás. Összevetettük az egyes conscriptioi névsorait, s azt állapítottuk meg, hogy a század középső harmadában még igen nagy volt a fluktuáció, így pl. 1759–1767 közötti időszakban a 19 családfő közül csak 4 olyan volt, aki folyamatosan helyben lakott.⁵² Valószínűleg a néhány évre szóló árenda lejártá után sokan jobb pozíciót kerestek maguknak, vagyis máshova költöztek. Mindjárt hozzá kell tennünk, hogy az 1760–70-es évektől kezdve a zsidóság számára mind a környék uradalmaiban meginduló gazdálkodás, mind országosan is egyre szélesebb gazdasági lehetőségek nyíltak, vagyis vélhetően igyekeztek a mindig legjobb lehetőséggel kecsegtető bérleti szerződést megszerezni.

Az izraelita népességnek az 1750–70-es években bekövetkező szaporodása egybe esett a város népességének általában vett igen dinamikus növekedésével. A különböző irányokból jövő, igen nagy számú betelepedés és a belső szaporulat eredményeképpen a két Kanizsa népessége az 1770-es évek elejére már mintegy 3700-as lakosságot eredményezett, amivel Zala vármegye legnagyobb települése volt. A mellette lévő Somogyból senki nem versenyezhetett vele, a Dél-Dunántú-

52 ZML. IV. 1/b. 1767. november 9. Zsidók összeírása.

lon egyedül csak Pécs előzte meg.⁵³ 1750-től 1770-ig a családok száma 295-tel gyarapodott.⁵⁴ Azonban a növekedő zsidó lakosság megtelepedése kivétel nélkül kizárólagosan a földesúr fundusain történhetett, így őket a legtöbb esetben zselléreként vették figyelembe az összeírók. Ugyanakkor a földesúr telkei a városon belül nem voltak mereven elválasztva a városi lakosok fundusaitól, bár kétségtelenül volt egy-két utca, ahol inkább a földesúri telkek voltak többségben. Egy 1784-es levélben a Nagykanizsán élő zsidók panaszkodnak a városra, miszerint az a zsidók letelepedését ellenzi, és állandó nehézségeket gördít a zsidó vallású kereskedők megélhetése elé.⁵⁵ 1784-ben vásárolták meg a kanizsai izraeliták a földesúrtól az új temetőjük telkét, ugyanis a régi kis temetőjük már megtelt. A szerződés bizonyítja a zsidóság szaporodását, másrészt pedig világosan utal a zsidó hitközség létrejöttére. Imaháza is volt a hitközségnek, mégpedig 1745-től a Kis Sörházban, amely aztán jó 80 évig szolgálta a zsidóságot Kanizsán.⁵⁶

Az 1780-as évektől a magyarországi mezőgazdaságnak a birodalomban betöltött pozíciója folyamatosan javult, amit elsődlegesen a meginduló osztrák iparosodás és urbanizáció, valamint 1792-től a francia (napóleoni) háborús konjunktúra motivált. A századforduló környékén Kanizsa városa népességét tekintve átlépte azt a minimális lélekszámhatárt, (az 5000 főt), amit a nyugat-európai szakirodalom egyáltalán városnak tekint.⁵⁷ A háborús évek alatt – főleg 1800 után – figyelhető meg a zsidó népesség gyors szaporodása Kanizsán. 1813-ban egy dikális összeírás szerint 77 izraelita családfő élt a városban, akik közül vélhetően 12 foglalkozott főállásban kereskedelemmel.⁵⁸ A jelentősebb kereskedők között néhányan a vállalkozására feltétlenül utalnunk kell.

Az egyik legnagyobb kereskedelmi vállalkozást a Lachenbacher család tagjai folytatták ebben az időben. A család nevében hordta származási helyét, amely a Sopron megyei Lakompak (németül: Lachenbach) volt, ahonnan igen sok zsidó ember rajzott ki a 18–19. században, 1848-ban a település 1800 lakója közül 1200 fő izraelita volt.⁵⁹ Két híres, később szinte egyidőben meghalt Lachenbacher is élt Kanizsán az 1790-es években: Mózes és Izrael. Lachenbacher Israel 1799-ben 850 forintért megvásárolta a kanizsai Israel Josz házat, lehetséges, hogy ekkor telepedett le Kanizsán a család.⁶⁰ Lachenbacher Mózes igen gazdag, művelt férfiú volt, négyes fogaton járt, szép alapítványt tett a kanizsai gimnáziumnak és a pesti egyetemnek.⁶¹ Hadiszállítóként ténykedett a franciák elleni háború alatt, „k. k. Grosshandler” lett 1814-ben. Kereskedelmi tevékenysége alapvetően nagy mennyiségű termény forgalmazására szorítkozott, ám később az is előfordult,

53 Lásd: Simonffy: 243–251.

54 Degré 1972: 104.

55 Villányi 1929: 252.

56 Villányi 1929: 253.

57 de Vries 1984: 58. illetve: Wrigley 1987: 57–93; vö. még Gyimesi 1975: 152.

58 ZML. IV. 9/b. 1813. Nagykanizsa

59 *Magyar Zsidó Lexikon* 1929: „Lakompak”.

60 TGyM. Protocollum 1798–1800. 124. p. 1799. november 28.

61 Blankenberg 1929: 290.

hogy egyenesen a katonai csapatoknak szállított. A 19. század elején a kanizsai uradalom egyik legfontosabb kereskedője volt, de azontúl a többi Batthyány-uradalom kereskedelmében is meghatározó szerepet játszott, többek között a déli uradalmakból ő forgalmazta, szállíttatta a jószágot. Külkereskedelemmel is foglalkozott, bár 1803-ban előfordult, hogy „Lachenbacher zsidót nem engedték át a határon, amikor gabonát szállított ki”.⁶²

Miként a konjunkturális években mások is, felhalmozott pénzének egy részét Lachenbacher Mózes is ingatlanba fektette, megvásárolta Bécsben a Naschmarkt mellett lévő óriási kiterjedésű „Freihaus”-t, ami még a 20. század elején is Bécs legnagyobb lakóépülettömbje volt.⁶³ Egy 1810-es töredékforrás szerint Lachenbacher Mózes vagyona 47.591 forintot tett ki, ami igen tekintélyes summa volt abban az időben.⁶⁴ Lachenbacher Izrael 1814-ben hunyt el, egy évvel később pedig Mózes is meghalt, mindketten a zsidó hitközség alapítói között jegyeztettek. A család tagjainak száma gyorsan növekedett, nemcsak Kanizsán és Bécsben, hanem Pesten is előfordultak, amit egy 1814-es közgyűlési jegyzőkönyvi adat is bizonyít, miszerint „Gottlieb Mayer kéri Lachenbacher Gottfried pesti kereskedőnél a nála lévő 16.407 forint betáblázását”.⁶⁵ Lachenbacher Jakab az igen előkelő Pesti Kereskedelmi Társaságnak is tagja volt.⁶⁶ A Lachenbacherek Kanizsán több generáción keresztül éltek és működtek. Az 1780–90-es években született meg az első követő generáció, 1794-ben született Móritz, akinek valószínűleg testvére volt az Rudolf, aki még Sopron megyében, Lakompakon látta meg a napvilágot, viszont az 1790-es években már Kanizsán élt, s az egyik régi kanizsai zsidó családból, a Polákból vette nőül Elizabetet. Az 1790-es évek összeírásaiban már állandóan találkozunk a család nevével. Az 1820-as években láthatta meg a napvilágot harmadik generáció: 1814-ben született József, akinek már felesége (Terézia) is az egyre szélesebb Lachenbacher családból származott; Alajos 1822-ben született, felesége a befolyásos és gazdag Leszner családból származott, Zsigmond 1820-ban született, Herman pedig 1818-as volt, az ő felesége a nagy vagyonnal rendelkező Milhoffer családból került ki. Ezek a módos feleségek arra utalnak, hogy jelentős különbségek lehetnek a befolyásos, nagy vagyonnal rendelkező kereskedő családok, valamint a szegényebb avagy középrétegnek számító egyéb zsidó családok között a 19. század első felében. 1848–49-ben hét Lachenbacher élt bizonyíthatóan Kanizsán, ugyanakkor Rudolf fiai, Leopold (született 1823-ban) és Gusztáv (született 1824-ben) Pesten voltak boltos legények.⁶⁷

A gazdasági sikerek következményeként a család két tagját, Henriket és Bernátot Bécsben 1824. október 22-én „salamoni” előnévvel birodalmi nemessé avatták, s ezzel ők lettek a birodalom zsidóságának első olyan tagjai, akik nemességet

62 MOL. P 1322. 19. csomó. 1803. február 6. Gazdatiszti jelentés

63 Blankenberg 1929: 290.

64 TGyM. Okmánytár. 72.303.1.

65 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1814. május 9. 3/46.

66 Venetianer 1922: 144.

67 ZML. IV. 1848. Zsidó összeírás. Nagykanizsa és Kiskanizsa, illetve Kunic 1992: 208.

szereztek.⁶⁸ Mutatja a család tekintélyének növekedését, hogy egy 1824-es városi bírósági iratban a felperes Lachenbacher Gusztávot a jegyzőkönyvben már „nagyságos Lachenbacher”-nek titulálták.⁶⁹

A Lachenbacherek mellett a másik legnagyobb kereskedelmi vállalkozás a századforduló környékén Gottlieb Mayeré lehetett. Ő az a kereskedő, akinek a személyéről a legkevesebb adat maradt fenn, holott kereskedése igen kiterjedt volt. A Mayer-család tagjai már az 1760-as évektől jelen voltak a városban, későbbi hivatalos iratok is mindig „kanizsai kereskedő”-nek mondják Gottlieb Mayert. Hozzávetőleges adataink szerint hosszú életet élt, hiszen kereskedelmi tevékenysége a 19. század első évtizedeiben teljesedett ki, s tudjuk azt is, hogy az 1840-es években még pert nyert pallini Inkey Imre ellen,⁷⁰ vagyis legalább 70–75 évet élhetett. Gottlieb Mayernek négy lánya és egy fia született, 1848-ban Béni már 28 éves volt, foglalkozására nézve kereskedő, amúgy mind az öt gyermek Kanizsán született.⁷¹ Mayernek szép, nagy háza volt a városban, közvetlenül a városháza mellett, és mikor 1812-ben jelentős katonaságot kellett elszállásolni a városban, a tisztek az ő házába kerültek, s el sem akartak menni.⁷² Gazdag nagykereskedőként karitatív funkciókat is ellátott, tagja volt például a hitközség elöljáróságának, adományokat tett stb.

Mayer kereskedésének felfutása is a napóleoni háborúknak egyre nagyobb szerepet vállaló birodalmi katonasághoz kapcsolódik. Gottlieb Mayernek sikerült a vármegyével egy olyan szerződést kötni, amellyel szinte kizárólagosan ő szállíthatta a katonaságnak a gabonát és szénát. (Rajta kívül még a zalaegerszegi Kajzer Józsefnek volt joga effajta szállításokra).⁷³ Az élelmiszerforgalmazás mellett a háború vége felé kereskedett még Mayer posztóval, vászonnal, gombbal, csutorával, vagyis olyan termékekkel, amelyek alapvetően a katonaság mindennapos igényeit elégítették ki. A kereskedő cég üzleti technikája az volt, hogy előre megállapodott a vármegyével minden egyes termék árában, a leszállítandó mennyiségben, ehhez a kereskedő nagyon sok esetben előleget vett fel, majd pedig a teljesítés után benyújtotta a számlát, s a vármegye kiegyenlítette a tartozást. Az egyértelmű, hogy igen jelentős forgótőkével kellett rendelkeznie a nagykereskedőnek, gondoljunk csak arra, hogy egy-egy hónapi szállítás után a vármegyének 60–70.000 forintot is ki kellett fizetnie. Szórt adatainkból az 1811-es évet választottuk a forgalmazott, szállított mennyiségek és a kereskedelmi érték bemutatására (1. táblázat – az árak ezüstforintban értendőek).⁷⁴

68 Illésy–Pattkó 1895: 124.

69 Blankenberg 1929: 291.

70 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv, Protocollum. 1842. 389. szám.

71 ZML. IV. 1848. Zsidó összeírás. Nagykanizsa

72 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv. 1812. május 21. 214. No. 8/5.

73 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1812. szeptember 29. 1605. No. 47/21.

74 A táblázat adatai a közgyűlési jegyzőkönyvek és a hozzá tartozó aktákból valók. Hálás köszönetem Kapiller Imrének, aki rendelkezésemre bocsátotta saját forrásgyűjtését Gottlieb Mayerről, amellyel érdemben tudtam kiegészíteni a kereskedő gazdasági tevékenységéről alkotott képet. A következő forrásokat tartalmazza a táblázat: ZML. közgyűlési jegyzőkönyv. 1811. február 11. No 21/3. 1811. március 6. 6/6. 146. 1811. március 27. 87/11. 1811. április 30. 90/62. 452. 1811. augusztus 3. 1/1. 954. 1811. november 11. 5/2. 1513. 1811. december 20. 34/22. 1663.

1. táblázat. Gottlieb Mayer szállításai 1811-ben

A szállítás ideje	Zab		Rozs		Széna		Szalma	
	köböl	forint	köböl	forint	mázsa	forint	mázsa	forint
1811. jan.	7294	40112	166	11627	2255	11275	1250	2188
1811. febr.	3408	18744	232	1624	2325	12788	697	1216
1811. ápr.	3130	17215	–	–	2058	11319	1275	2230
1811. máj.	2247	15729	–	–	1441	8646	732	1464
1811. júl.	5505	49550	–	–	2364	21276	1169	2923
1811. nov.	5573	50157	–	–	72	452	1296	2592
1811. dec.	5000	60000	–	–	–	–	–	–

Szerződés ide vagy oda, sok esetben a kereskedőknek egyáltalán nem volt könnyű pénzükhöz jutni, a vármegye folyamatos adósságban volt, előfordult több éves fizetési csúszás is. 1811. március 27-éről maradt fenn az a közgyűlési bejegyzés, amely szerint Zala megye az 1809-es és az 1810-es évről 13.250 forinttal tartozik Mayernek a széna és a zab árával.⁷⁵ Mivel sok esetben hirtelen kellett nagy mennyiségű terményről gondoskodni – 1814-ben például váratlanul 24.000 katona eltartását írták elő –, így sok kereskedővel kellett Gottlieb Mayernek szerződést kötnie, akik viszont megint csak nem voltak pontos teljesítők. 1814. október 1-jén például azt kérte a megyétől, hogy a laibachi Kondis Gáspár kereskedő tartozását segítsen behajtani.⁷⁶ Már említettük azt az iratot, mely szerint az egyik Lachenbacher több mint 16.000 váltóforinttal tartozott Mayernek. 1814. elején Gottlieb Mayer a városhoz instanciázott, miszerint a pesti kereskedő Lachenbacher Gottfried kanizsai házáat vegyék zálogba a tartozás miatt, s ne engedjék az ő megkérdezése nélkül véletlenül sem eladni, vagyis Lachenbacher kanizsai háza jelentette a biztosítékot a tartozás kiegyenlítésére.⁷⁷

Sokszor előfordult, hogy a sietség miatt a kereskedő gabonát vett kölcsön, amit aztán valamiért nem tudott visszaadni, így készpénzben kellett kiegyenlítenie tartozását. 1812-ben egy ilyen szituáció igen kellemetlen helyzetbe hozta Mayerert. Az történt ugyanis, hogy a kanizsai életes háztól kölcsönvett 2681 mérőnyi zabot nem tudta visszaadni, ennek fejében sőt szállított Veszprém megyébe, ti. a szállítás hasznából kívánta tartozását megadni, ám a sőt Veszprém vármegye jogtalanul elkobozta tőle. Zala megye is kérte a só kiadását, ám nem sok sikerrel. Azt írták vissza, hogy „az uzsorás kereskedés meggátlása volt az elkobzás célja, ezért ez törvényes, így nem adják vissza”. Mayer azzal védekezett, hogy ő csak szállította a varasdi Perkó Antal Ernest sókereskedő áruját, „de sem nem adta, sem nem vette azt”.⁷⁸ A Mayer által szállított minőségre is voltak panaszok. Egy 1811-es irat szerint a katonaság számára szállított széna és zab olyan rossz minőségű volt,

75 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1811. március 27. 87/17. 555.

76 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1814. október 1. No. 4.

77 ZML. Kanizsai ingatlanforgalmi könyv, 146. 1814.

78 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1812. február 28. No. 9. 145, illetve 1812. május 21. No. 20. 740.

hogy megbetegedtek tőle a lovak.⁷⁹ Maga a vármegye is úgy vélte, hogy igen drágán dolgozik a kereskedő. Egy szerződéstervezetből tudjuk, hogy mennyibe is kerülhetett a gabonaszállítás. 1811 decemberében 5000 mérő zab szállítására szerződtek a felek, ahol 12 forintért vette volna a megye a zab mérőjét, de mert a megye vállalta a szállítást, így 1 forintot elengedett a nagykereskedő. Ha ehhez hozzá vesszük az áru felhajtását, összeszedését, központosításának költségét stb., akkor sem becsülhetjük a forgalmazási költségeket 2 forintnál magasabbra, vagyis a termék árából mintegy 15%-nyi lehetett a szállítási költség.⁸⁰

Szintén a francia háborúk alatt gazdagodhatott meg Strasser Lázár is. Róla annyit tudunk, hogy Lazarics (Lázár) Strasser néven 1800-ban már Kanizsán élt, az 1813-as zsidóösszeírásban is szerepel, foglalkozása gabona-nagykereskedő volt. Egy későbbi, 1848-as összeírás adataiból tudjuk,⁸¹ hogy az akkor 53 éves, tehát vélhetően 1795-ben született Lázár D. Strasser rajkai születésű volt. Az említett conscriptio szerint a fiatalabb Strasser Lázár 37 éve él Kanizsán, vagyis csak 1811-ben költözött a városba. A kanizsai Lázár Strasser meggazdagodását mutatja, hogy 1820-ban, a Piac téren szép, klasszicista épületet emeltetett, ami ma is az egyik impozáns darabja a városközpontnak.⁸²

A századfordulónak az említett személyeken kívül több híres kereskedő családjára is volt. Nagy befolyással rendelkeztek a Pressburgerek, Hirschler Leó, a Dobrin-család tagjai, Lessner Bernát, Zappert József, Bettelheim Baruch (Baroch), aki megalapítója volt a több mint száz évig működő Bettelheim W. Samu és Fiai cégnek, Löwenstein Móritz, s nem utolsósorban Blau Mózes. Löwenstein és Blau kereskedők különösen nagy vagyonnal rendelkeztek.⁸³ Ha a fenti neveket szembesítjük az 1800-as és az 1813-as kanizsai zsidókat felsoroló névlistával, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy közvetlenül a századfordulón a fentiek közül még csak a Lachenbacher, a Strasser és a Mayer név fordul elő, ezzel szemben az 1813-as összeírás szerint már ott van Joseph Preissburger, Michael Jemnitz, két Bachroch, három Hirschl stb., vagyis a kereskedő zsidók beköltözése inkább a 19. század első évtizedében mehetett végbe. Azt pedig külön hangsúlyoznunk kell, hogy az 1813-as dicális összeírásban felvett 27 főnyi kereskedő és boltos közül csak 12 volt zsidó (44%) származású.⁸⁴

Az összeírt 77 zsidó ember nagyjából 400 fős közösséget jelentett, vagyis a korabeli Nagykanizsa népességének mintegy 10–12%-át. A zsidóság számbeli növekedésnek üteme jóval erőteljesebb volt, mint a városi polgárságé. Mutatja a zsidóság gazdasági erejét, hogy a 19. század első felében templom építésbe kezdtek, mert az öreg imaházak már régen kinőtte a közösség, ugyanakkor a gazdag zsidó családok házi templomot tartottak fenn.⁸⁵

79 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1811. december 11. 25/1595, 26/1595.

80 ZML. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1811. december 20. 34/22. 1663.

81 ZML. IV. 1848. Zsidó összeírás, Nagykanizsa

82 Kerecsényi 1979: 150.

83 Villányi 1929: 256.

84 ZML. IV. 9/b. 1813. Nagykanizsa

85 Villányi 1929: 254.

A zsidóság számbeli szaporodása, s nem utolsó sorban gazdasági erejének folyamatos növekedése kiélezte a város és a betelepült zsidóság kapcsolatát a századforduló körüli években. A zsidók továbbra is extraserialistának minősültek, akik csak a földesúri fundusokon lakhattak, azonban ingatlanszerzéseik már megindultak. Egyre több – korábban keresztény kézben lévő – épülethez jutottak hozzá. Egy 1810-ben keletkezett panaszlevélben azt írja a város, hogy „...ámbár a Zsidók kedves hazánkban polgári jussal még nem ditsekedhetnek, még is örökös jussal bírnak Házokat, és pedig a legg szebb, legg jobb fekvésű és legg téresebb Házok közül mostanságik 39-et bírnak...”. Ugyanezen panaszlevél említi azt is, hogy – az 1810-es évről van szó – „...minthogy a multt Tavasztul fogva már 6 házokat szereztek nálunk a Zsidók [...] méltán félhetünk, hogy a keresztény vagyonosabb lakosokat ki szorítani és Kanisát, mint már jövendőltetik is, valóságos Zsidó Várossá tenni fogják.”⁸⁶ Említettük már Gottlieb Mayer fényes házát, Hirsch Leó épületét, a valamivel később felépült Strasser házat stb., vagyis valóban egyre látványosabb volt a gazdag, főleg kereskedő zsidóság befolyása a városban. Különösen zavarhatta a helybeli purgereket, hogy a Piac téren és a Fő utcán, vagyis a központi területeken nagy számban voltak földesúri fundusok, ahova a zsidók letelepedhettek, s a régi magyar vagy német iparosok lemaradtak a gazdasági versenyfutásban, bár a Városi Tanácsban még mindig ők döntöttek mindenről, a földesúr szinte minden esetben megvédte a neki anyagilag nagyon sokat hozó zsidóságot.

1815-ben befejeződtek a franciák elleni birodalmi háborúk, s ez a magyarországi mezőgazdaságot is új helyzetbe hozta. Országszerte megfigyelhető tendencia a nagykereskedelmi cégek megszűnése, a kereskedelmi tőkék allokációja, más ágazatok felé való orientálódása, a kereskedői testületi rendszerek valamilyen formájának újjáéledése és erősödése. Ugyanakkor igen nagy szerencséje a magyar gazdaságnak, hogy a háború vége felé megindult az osztrák iparosodás s vele párhuzamosan felgyorsult az urbanizáció, amely egyre jelentősebb keresletet támasztott a magyarországi mezőgazdasági termékek és ipari nyersanyagok iránt, s így a honi kereskedelem számára új értékesítési lehetőségek adódtak.

Statisztikai adataink szerint a kanizsai kereskedők száma az 1820-as években növekedésnek indult. Ha az 1828-as országos összeírás adatait vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a Kanizsán 40 kereskedő élt.⁸⁷ Míg 1813-ban a nem zsidó kereskedők száma meghaladta az izraelita forgalmazók számát, addig most 1828-ban a 40 főből 28 személy zsidó származású volt, míg a keresztény, görög stb. kereskedők már csak 12-en éltek a városban. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a nem zsidó kereskedők létszáma csökkent hárommal, míg a zsidó kereskedők létszáma 16-tal növekedett. Zalában mindösszesen 67 kereskedőt írtak össze, abból 40-en Kanizsán éltek, vagyis a megye főfoglalkozású kereskedőinek csaknem 2/3-a a Batthyány- mezővárosban élt ekkor.

86 TGyM. Okmánytár. 432/1810. Leltári szám: 100/191.

87 ZML. 1828-as Regnicolaris Conscriptio, Nagykanizsa és Kiskanizsa

2. táblázat. A keresztény és zsidó kereskedők megoszlása Nagykanizsán a reformkorban

Kereskedők csoportjai	1813	1828	1837	1840
Zsidó kereskedők	12	28	45	45
Nem zsidó kereskedők	15	12	23	22
<i>Összesen</i>	27	40	68	67

Az 1837-es városi adóösszeírás igen gyors kereskedőlétszám emelkedésről tanúskodik, amikor is a zsidó forgalmazók aránya 9 év alatt 62%-kal emelkedett.⁸⁸ Vagyis a létszám emelkedésének tendenciája nem állt meg 1828-ban, sőt, főleg a '30–40-es években erősödött meg igazán.⁸⁹ Egy 1839-es kanizsai tanácshoz beadott kérelem szerint már a kanizsai polgárok is úgy fogalmaztak, hogy városunkban a kereskedést főképpen zsidók űzik.⁹⁰ Az 1840-es adóösszeírás szerint Kanizsa városában 67 kereskedő élt már, akik közül 45 fő izraelita volt. Egy részletes 1848-as zsidóösszeírás szerint a forradalom időszakára már mintegy 130 kereskedő izraelita élt a városban.⁹¹

Az 1840-es adataink szerint a zsidó származású, kereskedelemmel foglalkozók esetében 28 fő kimondottan kereskedő (vagyis valamifajta nagykereskedő), míg 17 fő boltos volt, vagyis a reformkorra a helybeli, kisebb üzlettel rendelkezők aránya is megnőtt a zsidóságon belül. Az 1848-as összeírás is azt sejteti, hogy a zsidó családok leszármazottaiból viszonylag nagyszámú „boltos” került ki. A legtöbb bolt a Piac tér körüli urasági fundusokon volt, az egyes nagyobb épületek igen sok kicsi üzletet rejtettek ebben a korban. Emeljünk ki ezek közül egyet, mégpedig az ún. Chinorány-féle házat, amely a tér délkeleti sarkán állt közvetlenül a Batthyány-épület mellett. A ház felső szintjén lakott két elválasztott lakásban a két nemes testvér, Boldizsár és Antal. Az alsó szinten a Boldizsár-féle lakrészhez tartozott a Kalfin-, a Rotschild-, a Kirschner-, a Reinisch-, a Theodorovits-, a Blau-, a Milhoffer- és a Wolkheim-család kis boltja, míg az Antal-féle lakrész alatt volt Kirschner Mayerné, Kirschner Israel, Weisz Heinrich, Ekenberger Vilmos és Haragos Mihály boltja. A felsorolásból is látszik, hogy többségében zsidó családok boltjai helyezkedtek itt el.⁹² A jelentős népességszaporulat hatására az 1840-es években a gazdagabb zsidó famíliák tagjaiból többen vásároltak a Fő tértől nem messze lévő, újonnan kimért ún. „zsidó templom mögötti” területen fundust. Így például Blau Pál izraelita kereskedő 1290 négyszögölnyi telket vásárolt

88 ZML. Nagykanizsa város levéltára. Fasc. 5. 1837-es adóösszeírás

89 ZML. Nagykanizsa város levéltára. Fasc. 5. 1837-es adóösszeírás, illetve: ZML. IV. 9/b. 1840. Nagykanizsa

90 TGyM. Okmánytár. 1839-es beadványa a város zsidóinak.

91 ZML. IV. 1848. Zsidó összeírás, Nagykanizsa

92 OL. P 1313. Fasc. 39. „Topographiai leírása a Vásárolt Chinoranyi-féle háznak 1845. okt. 1-től kezdve”

774 forintért, két évvel korábban pedig az ún. Cziglenicza területén Liechtenstein Béni vett 106 forintért földet.⁹³

Érdeemes a kanizsai izraelita kereskedők társadalmi struktúráját megvizsgálni az 1848-as összeírás alapján, hiszen annak részletessége sok újdonságra deríthet fényt.⁹⁴ Kanizsán a forradalom évében 1588 izraelita élt, ebből 1549-en Nagykanizsán, 39-en Kiskanizsán laktak, vagyis a város nyugati mezőgazdasági vidékei egyáltalán nem vonzották az izraelitákat. Az 1588 személyt 370 családfő neve alatt vették fel. A 370 családfőből 123 foglalkozott hivatásszerűen kereskedelemmel, a többség, 247 fő főleg iparos volt, de más foglalkozásúak is akadtak köztük így például két orvos is szerepel a listán. A 123 kereskedelemmel foglalkozó közül 10-nek nem ismerjük a születési helyét, bár nagy valószínűséggel 5-nek Kanizsa volt a szülővárosa. A 113 ismert születési hellyel rendelkező közül 62 fő már Kanizsán született, 51 fő pedig bevándorló volt. Természetesen itt vannak a régi, még a századforduló környékén betelepült családok élő tagjai és leszármazottai. Ezek a régi kereskedő családok famíliánként 3–5 családdal képviseltették magukat. Itt éltek például a Blau família tagjai, akik között ott volt a már 77 éves, még 1793-ban Aradról Kanizsára költözött Mórítz, illetve az 55 éves Károly, az 54 éves József, míg a harmadik generációt a 38 éves Pál képviselte, valamennyien nagykereskedelemmel foglalkoztak. A Schertz família is régi családnak számított Kanizsán, özvegy Schertznő Buchorab Bóbi már 60 éves volt 1848-ban, ugyanakkor a 37 éves Jakab, a 38 éves Ignác, a 39 éves Lipót és a 40 éves Albert valamennyien kereskedők voltak, s valamennyien kereskedők lányait vették feleségül, az arák között találjuk a Rózenberg, a Czerkovitz és a Buchorab-családok gyermekeit. Szintén a 18. század végén telepedtek le Kanizsán a Bachroch família tagjai, közülük 1848-ban a második generációnak számító Vendel, valamint 5 fia, illetve – valószínűleg Vendel testvére lehetett a férje – özvegy Bachrachnő Kelemen Amália, és 3 fia élt a városban. De megemlíthetjük a Dobrin családot is, akik közül az öreg, 74 éves Józsefen kívül 3 felnőtt férfi is élt a városban, valamennyien kereskedők voltak. Itt volt a korábban bemutatott Lachenbacher famíliából 4, a Mayer családból 1 kereskedő férfi, a Polákok közül 2 család, a Rózenbergekek közül 3 család stb.

Honnan érkeztek a 19. század első felében, de főleg a '30–40-es években az izraelita bevándorló kereskedők? Az említett 51 főből 48-nak ismerjük származási helyét; a legjelentősebb kibocsátó terület egyértelműen Somogy volt a 19. század első felében, ahol mintegy 3000 izraelita élt az 1848 előtti időszakban. Főleg a nagyobb Festetics-birtokokról érkeztek Kanizsára kereskedők, így például Toponárról, Szigetvárról, a vrászlói uradalom területéről is jöttek, de említhetnénk a Vrászlo melletti közbirtokossági falvakat, így Nemesvidet és Szakácsit is. Azonban az is látszik a nevek alapján, hogy a Somogyból beköltözött kereskedők nem tartoztak a kanizsai elit kereskedő csoporthoz, a gazdagabb, nagyobb tőkeerővel rendelkező kereskedők inkább Győr, Sopron, Moson és Vas megyéből érkeztek,

93 ZML. Kanizsai ingatlanfoglalmi könyv, 1843. április 1.

94 ZML. IV. 1848. Zsidó összeírás, Nagykanizsa

de jöttek néhányan egy-két jelentősebb Duna-menti városból is, így például Budáról, Révkomáromból stb.

A reformkornak is megvoltak a nagy izraelita kereskedelmi vállalkozásai, hadd emeljünk ki ezek közül is néhány fontosabbat. Az egyik Schey Fülöp, aki 1798-ban született Nyugat-Magyarországon, vélhetően Kőszeg város zsidók lakta részében. Pályáját a napóleoni konjunktúra után alapozta meg, amikor a fellendülő osztrák és cseh textilipar kapcsán textilkereskedelemmel kezdett foglalkozni. Az 1830-as években egyre inkább kiterjesztette Magyarország nyugati-délnyugati területére felvásárló kereskedelmét, ahol szerződést kötött az egyes uradalmakkal, sok esetben auszugális hitelekkel biztosította a nyersgyapjú felvásárlását. Általában Bécsben élt, de emellett Kanizsán is gyakran megfordult. Ügynökei a Dunántúl számos pontjára eljutottak. Levéltári forrásaink világosan jelzik, hogy az 1830–40-es években a Batthyányak több uradalmával is kereskedelmi kapcsolatba került. Erőteljes kereskedelempolitikát folytatott, amire az is világosan utal, hogy a környékbéli uradalmak kapcsán többször felmerült, hogy a keveset ígérő Schey mellett más kereskedők után kellene nézni, ám ez igen ritkán sikerült. Az 1830-as években gazdagodása mellett egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki befolyásos udvari személyekkel, így többek között a Habsburg-ház egyik leggazdagabb tagjával, Albrecht főherceggel, akinek ő lett a magánbankára. Az 1830–40-es években Schey Fülöp már nyíltan az udvart szolgálta pénzügyi ügyeivel, 1848–49-ben a Habsburg-barát erők mellett állt ki. Felesége – Franciska Lachenbacher – a nagykanizsai hitközségi elnök leánya volt. Schey Fülöp későbbi pályájáról csak annyit, hogy 1859-ben nemesi címet, később pedig koromlai előnévvel bárói címet szerzett, ő volt a birodalom első zsidó származású bárója. Igen hosszú életet élt, 1891-ben, 97 évesen halt meg.⁹⁵

Ebben a korszakban kezdi pályáját Gutmann Simon is, bár az ő felemelkedése kétségtelenül az ötvenes évektől vett nagyobb ívet.⁹⁶ Gutmann Simon Henrik 1806-ban született a Kanizsától északra lévő Gelsén, ahol apja bérlő volt. 25 éves volt, amikor Kanizsára került, ahol raktárosként vállalt állást Strasser Lázár nagykereskedőnél. Üzletkötései alkalmával sokat utazott, megtanulta az üzleti magatartás alapvető mintáit, bejárta Magyarországot, Erdélyt, Ausztriát stb. Önálló kereskedést nyitott, ám az eleinte elég gyengén jövedelmezett. Üzleti pályája kétségtelenül akkor vett merészebb fordulatot, amikor feleségül vette Strasser lányát, s a hozományként kapott tőkével és egy olcsó haszonbérlettel megerősítette anyagi helyzetét. Felesége, Strasser Anna 1820-ban született Nagykanizsán, a házasság 1840. április 29-én történt.⁹⁷ Az 1847–48-as dikális összeírás szerint egy III. rendű kereskedés és egy III. osztályú ház után 10 forint 18 krajcár adót fizetett. Amikor 1849-ben, a magyar függetlenségi háború elvesztése után apósa

95 Schey életútjához: McCagg 1985: 390. és *Magyar Zsidó Lexikon* 1929: 770, Somogy Megyei Levéltár, Varaszlói Uradalmi Levéltár. 32–34, 35. csomó: Gazdatiszti jelentések, illetve: ZML. IV. 1848. Zsidóösszeírás, Nagykanizsa

96 Kerecsényi 1979: 147–167; Sarkady 1873.

97 Gudenus 1990: 1/476.

Bécsbe költözött, Strasser átvette kereskedését és üzleteit, amelyek gabona- és gubacskereskedéssel foglalkoztak. Mindez látványos javulást hozott életében, a módosabb kereskedők közé került, amit az is mutat, hogy 1854-ben a városra kivetett ún. kényszerkölcsönből a városban a legtöbbet, mégpedig 2000 forintnyi kötvényt jegyzett.⁹⁸ Az ő esetében is együtt járt a gazdagodás és a karitatív tevékenység: az 1840-es évektől aktív részese volt Nagykanizsa közművelődési és társadalmi életének, pénztárosa volt 1842-től az Izraelita Iparos-és Kézműves Egyesületnek, alapító tagja volt az 1851-es Nagykanizsai Kereskedők Társulatának. Gutmann Henrik Simon 1869-ben „beliscsei” előnévvel nemesi címet kapott (ő volt az első kanizsai származású zsidó kereskedő, aki magyar nemességet szerzett), Aladár fia pedig 1904-ben a bárói címig jutott.⁹⁹

Különböző szórt szakirodalmi és forrásadatok alapján úgy tűnik, hogy a boltok és a kereskedők számának szaporodása magával hozta a kínált termékek struktúrájának szélesedését is. Ebben a korban a késztermékekkel való kereskedést detailkereskedésnek hívták. Egyrészt fontos importtermékekről, néha más országok gyarmatairól származó, ám alapvetően városi fogyasztási termékekről van szó, másrészt pedig világosan utal az urbanizációs folyamat mélyülésére, a helyi városi kereskedelem és fogyasztás erősödésére.¹⁰⁰ A zsidó származású detailkereskedők között emeljük ki Rosenfeld Jakab üvegkereskedőt, Rosenfeld Sándor fűszerkereskedőt (utóbbi alapítója volt a később három generációt megérett és csak 1929-ben megszűnt Rosenfeld és Fiai cégnek). A Tachauer-család textilkereskedő volt, akárcsak a Szukits Salamon által létrehozott vállalkozás. De volt az izraelita forgalmazók között pipakereskedéssel foglalkozó is, 1848-ban a 60 éves Neustadt Leopold tulajdonában volt e vállalkozás. A 32 éves Richter Móritz taplókereskedést vezetett. Híres volt Weisz Bernard dohánykereskedése a forradalom előtti időben. Stern Károly rongykereskedést tartott fenn, akárcsak a 30 éves, Pátróról Kanizsára települt Friedenthal József. Dench Jósua lisztkereskedőként működött, míg a régi betelepülők közül az egyik legismertebb szakosodott kereskedő-vállalkozás a Bachroch-féle bőrkereskedés volt. Az 1820-as évek elején telepedett le Kanizsán a Weiser-család, akik kezdettől fogva vaskereskedéssel foglalkoztak, 1842-ben pedig egy igen híres vasgyárnak vetették meg az alapjait, amely a 19. század utolsó harmadában országos hírnevet szerzett magának. Eleinte persze még szerény méretekben folyt a termelés, az 1842-ben létesített műhelyben „tűzszekrényeket, kovács és gőzgépalkatrészeket és más efféle munkákat készítettek”.¹⁰¹ Nem beszéltünk még az ún. „vegyes kereskedésekről”, amelyeknek már önmagában is terjedelmes volt az árubalettlája. Ezek a példák világosan mutatják, hogy 1848 táján egyre szélesebb kereskedelmi áruforgalmat bonyolítottak le az izraelita kereskedők, ám a legfontosabb termék továbbra is a mezőgazdasági termék maradt.

98 Barbarits 1929: 140.

99 Barbarits 1929: 140.

100 Lásd Blankenberg 1929: 289–299, illetve: ZML. IV. 1848. Zsidó összeírás, Nagykanizsa

101 Weiser 1929: 309–310; *Magyar Zsidó Lexikon* 1929: „Weiser”.

Arra is van példánk Nagykanizsa életéből, hogy a nagykereskedelemből megszerzett tőkemennyiség ipari beruházássá vált. Az eset a már többször említett Lachenbacher családhoz kapcsolódik.¹⁰² 1843-ban „Lachenbacher I.S és Társa” nagykanizsai kereskedő kért kiváltságot likőrgyártó üzemére. Nagykanizsa város üzleti könyvei alapján, valamint az uradalmi tisztek tanúságtétele alapján bizonyította, hogy a szeszipari vállalkozással legalább 40.000 váltóforintnyi forgalmat fognak lebonyolítani. Azt ígérték a kérvényben a kérelmezők, hogy ha megkapják a kiváltságot, akkor még több embert fognak foglalkoztatni, mint eddig, mert az emberek „különben csak kissé szűkebb években nem csak terhére válnak az egész vidéknek, de gyakran igen szigorú nélkülöző körülményeikben még veszedelmére is”. A vállalkozók 12 ember állandó foglalkoztatását ígérték, s üzleti adataik szerint 1843. január 1. és október 31. között 32.828 forint és 37 krajcár forgalmat bonyolítottak le.¹⁰³

A zsidó kereskedők gazdasági erejét és összetartozását, valamint a megtelepedésre, a perspektívikus jövőbe vetett hitet mutatja az, hogy 1842-ben Kanizsán létrehozták az ország első kereskedelmi iskoláját. Az ekkor már létező, hat évfolyamból álló fiú népiskolát bővítették ki két évfolyammal, ahol kereskedelmi szaktárgyakat tanítottak, amit aztán 1857-ben még két évfolyammal kiegészítettek.¹⁰⁴ Az oktatás megszervezésében igen sokat tett az 1841–46 között Kanizsán tevékenykedő Löw Lipót rabbi, aki a kultúrtörténeti tevékenységén kívül híres a polgári forradalomban játszott szerepéről, amely után komoly börtönbüntetést is kapott. Löw Lipót rabbi sürgetésére építették fel az iskolaépületet, amely még az 1920-as évek végén is állt.¹⁰⁵ Későbbi adatok kiemelik, hogy igen sok, főleg a dualizmus időszakában komoly kereskedői karriert felépítő fiatal tanult itt a '40-es években. 1843-ban az elemi és a kereskedelmi iskolába összesen 111-en jártak, ám ez a létszám gyorsan emelkedett: 1850-ben már 404 volt a tanulólétszám, ugyanakkor már nem csak izraeliták gyermekei, hanem más vallásúak is szép számmal előfordultak az intézményben.¹⁰⁶

AZ ADÓBEVALLÁSOK TANULSÁGAI

Az adóösszeírások, jövedelmi kimutatások és a hagyatéki leltárak segítségével lehetőségünk van arra is, hogy betekintsünk a kereskedői társadalom jövedelmi rendszerébe. Természetesen itt is figyelniünk kell a bevallások valóságossága kapcsán való kétségeinkre, hiszen a kereskedelemről származó jövedelmek elasztikussága miatt azok összeírási lehetősége is igen korlátozott szinte minden korban. Bár kétségtelen, hogy Kanizsa városa pontosan előírta az üzleti könyvek vezetését, a ta-

102 Mérei 1951: 293.

103 Utal rá Mérei 1951: 339.

104 Blankenberg 1929: 293.

105 Villányi 1929: 256.

106 Barbarits 1929: 277–279; Villányi 1927: 1.

nács előtt annak évi bemutatását és ellenőriztetését, de még így is előfordultak csalások, bukások.¹⁰⁷ Ha a magyarországi jövedelmi rendszerre tekintünk, akkor kétségtelen, hogy a vizsgált korszakban a városi társadalom, s főleg a kereskedők rétege a jobb anyagi pozíciókkal rendelkező népességcsoportot alkotta ebben az időben. Bácskai Vera több tanulmányában mutatott rá arra, miszerint a reformkorban a kereskedők előretörték és a tradicionális testületi rendszerbe szerveződő városi iparos rétegek visszacsúsztak a jövedelmi ranglétrán.¹⁰⁸

Nagykanizsa esetében az 1837-es adóösszeírás elemzésével próbálunk néhány fontosabb tendenciára rámutatni.¹⁰⁹ Az összeírás pontosan megnevezi az egyes fundusokon élő családfőket, s közli az egy katonáévre kivetett adó nagyságát ezüstforintban és krajcárban. Az összeírás szerint Nagykanizsán 74 fő foglalkozott kereskedelemmel, 46 kereskedő, 22 boltos, 3 fogadós, 1 gyógyszerész és 2 serfőző szerepel a listán. Elemezve az adóösszeírást, úgy gondoljuk, hogy megfelelően tükrözi a társadalmi különbségeket a jövedelemszerzés terén. Az egy kereskedőre jutó adó nagyságrendje 17,6 forint volt. Érdeemes megnézni az adatok szóródását.

3. táblázat. A nagykanizsai kereskedők gazdasági ereje az adófizetés tükrében

Fizetett adó kategória	Kereskedők száma
50 forint felett	1
40–50 forint között	5
30–40 forint között	5
20–30 forint között	14
10–20 forint között	24
10 forint alatt	25

Kanizsán 1837-ben a legtöbb adót egyértelműen Leopold serfőző mester fizette, aki az uraságtól bérelte a serházat, előállította és értékesítette a mind népszerűbb italt. A továbbiakban már ismert nevek következnek a sorban: a 40–50 forint között fizetők között volt Gottlieb Mayer, Pichler Henrik, Tachauer Salamon, Löwenstein Móritz és Bentzian Izrael kereskedő. Közülük Tachauer három, Mayer, Pichler és Löwenstein két-két ingatlannal rendelkezett. Ha megnézzük a tőlük alig különböző 30–40 forint között fizetőket, akkor ott Lováck Ferdinánd gyógyszerészt (érdekes, hogy a gyógyszerészek más városokban is viszonylag sokat kerestek),¹¹⁰ ifjabb Löwenstein Miksa, Lachenbacher József nagykereskedőt, Spánier Ferdinánd boltost, valamint Frank Jánost, a Korona vendégfogadó bérlőjét találjuk. A következő adózási csoportban még mindig találunk nagy neveket, így pl. a két Strassert, a görög Dobrovics család két tagját, az uradalmi kereskede-

107 Lásd Barbarits 1929: 78.

108 Bácskai 1988: 86, Bácskai 1995, továbbá Bácskai 1989.

109 ZML. Nagykanizsa város levéltára. Fasc. 5. 1837-es adóösszeírás

110 Szabó 1995: 58–59.

lemmel foglalkozó Dobrinokat, az egyik Pichlert, de ott volt Blau Moyses, valamint Leszner Márkus is. A kereskedők alsó szegmensében a 10 forint alatt adózók esetében 25 főt regisztrálhatunk, ezt a csoportot összesen 224 forint terhelte, aminek egy főre jutó átlaga 9,3 forint, ám ez csaknem kétszerese volt a nagykanizsai társadalmi átlagot jelentő 4,9 forintnak.

Érdemes arra is rámutatnunk, hogy a kereskedőknél jóval nagyobb réteget jelentő, a városi tanácsot, a közintézményeket ebben az időben még mindig uraló iparral foglalkozó társadalmi réteg jövedelmei hogyan viszonyulnak az egyre erősebb kereskedőkéhez. Mivel alapvetően a kereskedőket vizsgáljuk, nem célunk a teljes városi iparos réteg beható elemzése, éppen ezért kiválasztottunk néhány reprezentatív, viszonylag nagy létszámú foglalkozási csoportot, s az ő esetükben megvizsgáltuk a fizetett adók alapján mutatkozó adatokat.

4. táblázat. Néhány nagykanizsai iparos szakma adóereje

Foglalkozási csoport	A fizetett adó egy főre jutó átlaga
takácsok (15 fő)	4,2 forint
csizmadiák (24 fő)	4,6 forint
szabók (24 fő)	3,6 forint
szűcsök (19 fő)	5,3 forint
lakatosok, kovácsok (5 fő)	3,8 forint

A táblázat adataiból és a fenti kereskedői átlagokból világosan következik, hogy az iparral foglalkozók jövedelmeit a leggyengébb csoportba sorolt kereskedő átlag kétszeresen felülmúlja. Csak az összehasonlíthatóság miatt írjuk, hogy Győrben az egyes foglalkozási csoportok átlagos hagyatéki összegét tekintve a 18–19. század fordulóján a kézművesek a kereskedők és a fuvarosok után a harmadik helyet foglalták el.¹¹¹ Ez persze nem azt jelenti, hogy az iparosok között ne lett volna az átlagot meghaladó jövedelem. Mivel az ilyen eseteknek kereskedelmi vonzata is volt, két esetre hadd utaljunk röviden. Egyik a Kirschner család, amely família tagjai már a 18. században is jelen voltak Kanizsán, ahol különféle bérleteket szereztek a földesúrtól. Egyik tagja a családnak a reformkorban kereskedelemmel foglalkozott, ám megjegyezte az összeíró, hogy „kereskedő, szabó”. Ha megvizsgáljuk a névsorokat, akkor azt látjuk, hogy mind Kirschner Náthán, mind Kirschner Jakab szabó volt, így óhatatlanul arra kell gondolnunk, hogy a család egyik tagja az értékesítéssel foglalkozott, míg a másik kettő a termeléssel. A másik eset a szűcsök csoportjában Blau Henriké, amely egyik régi kereskedő családja Kanizsának. A szűcsök csoportja az ipari átlagnál magasabb, 5,3 forintos egy főre eső jövedelemmel bírt a reformkorban, ám még ennél is jóval nagyobb volt Blau Henrik 12 forint 36 krajcáros adózandó kötelezettsége. A kereskedő családtagok közül ugyanakkor Moyses 26 forintot, József egy bolt után 8 forintot adózott.

¹¹¹ Bácskai 1995: 32.

Elvégeztünk egy – itt most nem részletezendő – kontrollvizsgálatot is az 1841–42-es adóévre vonatkozó dikális jegyzék alapján.¹¹² Arra voltunk kíváncsiak, hogy néhány év alatt milyen változások következtek be egyrészt a kereskedők adózási kategóriái, másrészt pedig ugyanezen iparos csoportok kapcsán. A kirajzoló tendenciák egyik mérvado eleme, hogy a legmagasabb kategóriába tartozó kereskedők száma csökkent, ugyanakkor gazdagságuk növekedett. 1841–42-ben a legtöbb adót tevékenysége után Tachauer Salamon fizette (54 forint), mellette még Benzián Izrael és Pichler Henrik tartozott a negyvenesek csoportjába, míg a korábban az élen szereplő, eddigre már meglehetősen öreg Gottlieb Mayer, valamint Löwenstein Miksa visszacsúszott a 30–40 forintos csoportba, ahova viszont bekerült egy Strasser és egy Blau is. A másik meghatározó változás, hogy csökkent a kereskedő által bevallott jövedelem után kivetett adó, főleg a 10–20 és a 0–10 forint közötti adót fizetők csoportja dúsult fel. Az iparosok kapcsán pedig világos tendencia, hogy a kiválasztott csoportba tartozók adója szintén csökkenő tendenciát mutat.

Elemzéseinkből azonban világosan következik, hogy semmi meglepőt nem látunk abban, ha az országosan megfigyelhető kereskedői előretörés tendenciáját egy tipikus kereskedő városban az átlagnál jóval nagyobb mértékben látjuk megvalósulni. Kanizsa városában egyértelműen a kereskedők fizették a legtöbb adót, ők lakták a város leggazdagabb házait, ők birtokolták a város közepét stb., így joggal feltételezhetjük, hogy a kereskedők voltak a leggazdagabbak a városban. Angliától Közép-Európáig sok helyütt lezajlott ez a folyamat: a helyi városi elitet egyre inkább a kereskedők, boltosok, ügyvédek és a fogadósok alkották a kisvárosok világában.¹¹³

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár

P 1313. Fasc. 36–39.

P 1322. Fasc. 100.

P 1330. Fasc. 1–6.

Somogy Megyei Levéltár Varászlói Uradalmi Levéltár. Fasc. 32–34, 35.

Thury György Múzeum, Nagykanizsa.

Okmánytár

Protocollum 1798–1800.

---

112 ZML. IV. 9/b. Nagykanizsa 1841/42-es év.

113 Corfield 1995: 11.

Zala Megyei Levéltár

IV.14/e. Causarum sedialiter revisarum.

Protocollatio seu Intabulatio Fundorum iri inclito Dominio in Kanisa ab anno 1747 prot Debitorum. (Kanizsai ingatlanforgalmi könyv.) 1843.

IV. 9/b. Nagykanizsa Mező Város Rovatos Könyve pro 1803, 1840/41, 1848.

IV. 1848. Zsidó összeírás. Nagykanizsa és Kiskanizsa,

Megyei Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1805–14, 1841–42.

1828-as Regnicolaris Conscriptio. Nagykanizsa és Kiskanizsa

Nagykanizsa város levéltára. Fasc.1, 2, 3, 4, 5.

Fényes Elek 1841: *Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Pest, 1. kötet

Berzeviczy Gergely 1979: Magyarország kereskedelméről és iparáról. In: Tessedik Sámuel – Berzeviczy Gergely: *A parasztok állapotáról Magyarországon*. Budapest

HIVATKOZOTT IRODALOM

Antalfy Gyula 1982: *Reformkori magyar városrajzok*. Budapest

Bácskai Vera 1988: *Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején*. Budapest

Bácskai Vera 1989: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Budapest

Bácskai Vera 1993: Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a XIX. század első felében In: *Gazdaságtörténeti tanulmányok*. Zalai Gyűjtemény 34. Zalaegerszeg, 213–251.

Bácskai Vera 1995: Jövedelem, vagyon, presztízs és társadalmi helyzet a 19. század első felében. In: *Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium – Veszprém*. Budapest–Veszprém, 31–35.

Bácskai Vera 1995: Small towns in eastern Europe. In: Clark, Peter (ed.) *Small towns in early modern Europe*. Cambridge, 77–89.

Barbarits Lajos 1929: A kanizsai iskolák története. In: *Nagykanizsa*. Budapest, 263–289.

Barbarits Lajos 1929: A katolikus egyház története. In: *Nagykanizsa*. Budapest, 233–246.

Barbarits Lajos 1929: A városi közigazgatás története. In: *Nagykanizsa*. Budapest, 63–109.

Barbarits Lajos 1929: Nagykanizsa a politikában. In: *Nagykanizsa*. Budapest, 139–159.

Belitzky János 1932: *Magyarország külkereskedelme az 1860-as évekig*. Budapest

Blankenberg Imre 1929: Nagykanizsa kereskedelmének múltja. In: *Nagykanizsa*. Budapest, 289–299.

Cerman, Markus – Knittler, Herbert 2001: Town and country in the Austrian and Czech lands, 1450–1800. In: *Town and Country in Europe 1300–1800*. Cambridge, 176–202.

Corfield, Penelope J. 1995: Szociabilitás és kisvárosok a 18. századi Angliában. In: Gyáni Gábor (szerk.) *A modern város történeti dilemmái*. Debrecen, 1–14.

Degré Alajos 1972: Nagykanizsa önkormányzata a 18. században. In: *A nagykanizsai Thury György Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1919–1969*. Nagykanizsa, 103–118.

Dénes Gyula 1978: *Görögkeleti szerb emlékek Nagykanizsán*. Nagykanizsa. Kézirat a Thury György Múzeumban.

- Ember Győző 1989: Belkereskedelem. In: Magyarország története 1686–1790. Budapest, 641–648.
- Futó Mihály 1944: *A magyar gyáripar története*. Budapest.
- Füves Ödön 1972: Görögök Zala megyében. In: *A nagykanizsai Thury György Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1919–1969*. Nagykanizsa, 291–300.
- Gudenus János József 1990: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. 1. kötet, Budapest
- Gyimesi Endre 1990: A Zala megyei nyomdászat kezdetei. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok. /Zalai Gyűjtemény 31./* Zalaegerszeg, 229–262.
- Gyimesi Sándor 1975: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában*. Budapest
- Halis István 1899: *A Ferencrend kanizsai zárdája. Tanulmány Kanizsa történetéből*. Nagykanizsa
- Horváth Gyula 1861: *Kanizsa város története s annak jelen viszonyai*. Kanizsa
- Illésy János – Pattkó Béla 1895: *Királyi Könyvek*. Budapest
- Jan de Vries 1984: *European urbanization*. Cambridge, MA.
- Kanizsai Enciklopédia* 1999 (szerk. Rikli Ferenc), Nagykanizsa
- Kerecsényi Edit 1978: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez „A polgárok lajstroma” (1745–1826) alapján. In: *Zalai Gyűjtemény* 8. Zalaegerszeg, 115–135.
- Kerecsényi Edit 1979: A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába. In: Degré Alajos (szerk.) *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából. /Zalai Gyűjtemény 12./* Zalaegerszeg, 147–166.
- Kövecses-Varga Etelka 1993: Az esztergomi kereskedő és kalmár társulat. In: *Kézművestörténeti Szimpózium – Veszprém*, 1992. MTA-VEAB, Veszprém, 67–70.
- Kunics Zsuzsanna 1992: A nagykanizsai Deák-tér története a város fejlődésének tükrében. *Zalai Múzeum* 4. Zalaegerszeg, 205–223.
- Magyar Zsidó Lexikon* 1929, (szerk. Ujvári Péter), Budapest
- McCagg, William O. 1985: A sikerhez vezető út. In: *Zsidókérdés Kelet-és Közép-Európában. Regionális tanulmányok 3. (Fejlődés-tanulmányok)* Budapest, 385–455.
- McCagg, William O. 1992: *Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670–1918*. Budapest
- Molnár András 1990: Csány László a zalai reformellenzék élén. In: Molnár András (szerk.) *Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. /Zalai Gyűjtemény 30./* Zalaegerszeg, 5–61.
- Németh László 1994: Zsidók Zalában a XVIII. század első felében. */Zalai Gyűjtemény 35/*. Zalaegerszeg, 17–32.
- Sarkady István 1873: *Hajnal. Arczképekkel és életrajzokkal díszített album*. Budapest
- Simonffy Emil 1975: Kaposvár a városalakulás útján. In: *Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok*. Kaposvár, 243–297.
- Sz. Cenki Éva – J. Halász Margit 1995: A magyarországi könyves iparág területi elhelyezkedése a 18–19. században. In: *IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium – Veszprém*. Budapest–Veszprém, 146–152.
- Szabó Péter 1995: A győri kézművesszakkák helye az adózási adatok tükrében. In: *Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium – Veszprém*. Budapest–Veszprém, 53–59.
- Szabó Zsigmond 1929: Nagykanizsa közegészségügye. In: *Nagykanizsa*. Budapest, 315–321.
- Venetianer Lajos 1922: *A magyar zsidóság története*. Budapest
- Villányi Henrik 1927: *A nagykanizsai izraelita hitközségtől fenntartott négyévfolyamú Felső Kereskedelmi iskola és Női Kereskedelmi Szaktanfolyam Értésítője az 1926–27. évről*. Nagykanizsa

- Villányi Henrik 1929: Az izraelita hitközség története. In: *Nagykanizsa*. Budapest, 1929. 251–263.
- Weiser János 1929: Nagykanizsa gyáripára. In: *Nagykanizsa*. Budapest, 309–315.
- Wrigley, E.A. 1987: Urban growth and agricultural change: England and the Continent in the early modern period. In: E. A. Wrigley: *People, cities and wealth: the transformation of traditional society*. Oxford, 157–193.